

Добровольська Л.П. Моральність як основа розвитку духовного потенціалу особистості / Л.П. Добровольська // Духовний світ особистості майбутнього педагога в умовах екологізації культурно-освітнього простору: Монографія / [Добровольська Л.П., Третякова І.С., Федорова О.В. та ін., за заг. ред. Зарицької В.В.] – Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. – 188 с. – С.39-50

Лариса Добровольська

МОРАЛЬНІСТЬ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

Існує дві моралі: одна – пасивна, яка забороняє роботи зло, інша – активна, яка повеліває робити добро.

П'єр Буаст

Наша держава, яка стала на шлях цивілізації, демократизації, перебуває сьогодні у стані глибокої кризи, яка торкнулася всіх складових життєдіяльності кожної людини і проявляється, як в діяльності, спілкуванні, поведінці, так і в духовній сфері. Нестабільність ситуації в країні, відсутність перспектив у більшості людей, невпевненість у завтрашньому дні, втрата значною частиною населення віри у можливість цивілізованого виходу із кризової ситуації – все це духовно і морально деморалізує людей, особливо згубно впливає на молодь. Однак іншим полюсом кризової ситуації є процес визрівання нового, утвердження прогресивних форм життя. Такі зміни актуалізують проблему моральності та духовності, життєвих цінностей людей, особливо підростаючого покоління.

Без сумніву, пріоритетне завдання освіти – зміна традиційної виховної парадигми на неідеологізовану гуманістичну, антропологічну концепцію, яка прагне до розкриття істини, саморозвитку та самотворення гармонійної особистості. На сучасному етапі представників психолого-педагогічної науки об'єднує спільне прагнення досліджувати процеси формування моральності, духовності, ціннісних ідеалів молоді на засадах нових педагогічних підходів [6, с. 14].

Ціннісна система, що існувала впродовж багатьох десятиліть, зруйнувалася, а нова формується суперечливо і повільно. В.В. Молодиченко зазначає, що цей процес проходить поза чітко визначеними рамками ціннісних орієнтирів. Їх відсутність визначає «розмитість» моральних принципів моральних принципів. Духовне відродження народу України вимагає окремої уваги до світу цінностей молоді як майбутнього країни, гаранта суспільного прогресу [8, с. 215].

До проблеми духовного виховання підростаючого покоління зверталися у своїх працях та пошуках видатні вітчизняні психологи, педагоги І.Д.Бех, П.П.Блонський, І.А.Зязюн, Г.С.Костюк, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський, С.Т.Шацький. І.Ю.Болотіна, А.М.Фасоля, Л.І.Драчук досліджували моральне виховання, формування духовного світу школярів. Т.Н.Ружевиц, С.І.Шандрук аналізували вплив на духовне виховання учнів засобами художньої літератури. Заслужують на увагу сучасні дослідження Л.П.Бойко, К.О.Журби, які виховання духовності підлітків розглядали в умовах соціально-педагогічної системи «сім'я-школа-установи культури».

У роботах Б.Г.Ананьєва, Л.І.Божович, М.Й.Боришевського, Б.С.Братусь, О.І.Кульчитської, І.І.Чеснокової, С.Г.Якобсона розглядаються психологічні механізми становлення свідомості та моральної самосвідомості зростаючої особистості. Е.О.Помиткін розкрив основи цілісної психологічної теорії духовності та розвитку духовного потенціалу особистості, висвітлив методичні підходи до розв'язання проблеми психологічної діагностики показників духовного зростання людини [11].

Таким чином, абсолютна більшість учених розглядає проблеми формування моральності, духовності із позицій нових завдань педагогічної освіти, Національної

Доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, а саме: виховання неповторної особистості, здатної до самовдосконалення і самовиховання, яка прагне усвідомити моральні цінності, сприйняти їх як свої власні і діяти в житті відповідно до них. Однак і досі залишається малодослідженим питання практичного втілення формування моральності, духовності у студентів на засадах антропологічного підходу.

Аналіз наукових праць показує, що проблема духовного виховання студентів на засадах антропологічного підходу набуває нової якості в сучасних умовах. Джерелом такого прагнення має стати висока духовність.

Ми спробували розкрити проблеми формування моральності, духовності особистості у контексті створення нової освітньої та виховної парадигми, проаналізувати механізми моральної саморегуляції майбутніх педагогів.

Вчитель – це унікальна, публічна особистість. Вчитель – це актор «соціальної сцени», який акумулює в собі якості режисера, сценариста, критика, психолога-комунікатора. Він є взірцем як для підростаючої молоді, так і для старшої генерації. Залишаючи поріг школи, колишні учні в дорослому житті чи будуть пам'ятати усі формули, теореми, ключові поняття з уроків математики, фізики чи хімії? А ось постать «Вчителя – творця, духовного наставника» кожна людина залишає в своїй пам'яті назавжди.

В.О. Пономаренко підкреслює, що вчитель – не професія, а покликання. Учителювання – не праця, а людинознавча місія, результативність школи не в розвитку властивостей психіки засвоювати знання, а в культурності суспільства, гуманістичному змісті праці і духовності буття людини [10, с. 53].

Нова роль освіти на сучасному етапі реформування – найважливіший чинник державної політики. Головною дійовою особою навчально-виховного процесу є дитина, всі інші покликані створювати такі навчальні та виховні умови, завдяки яким дитина б успішно навчалась, самостійно здобувала знання, була готова до життєвих випробувань. Виховання стає особливим видом культури, змінюється сутність виховання.

Актуалізація духовного ідеалу людини – багатоаспектна проблема, дослідженням якої займалися вчені в різних областях науки: філософії, психології, педагогіці. Проблема формування духовного ідеалу людини і взаємопов'язані з ним етичні феномени усвідомлювалися багатьма філософськими теоріями. У вченні І. Канта про категоричний імператив говориться, що в основі його лежить ідеал нічим не забрудненої людської гідності. На нашу думку, цікаві дослідження у цю проблему внесли представники філософії екзистенціалізму А. Камю, Г. Марсель, Ж.-П. Сартр, М. Хайдегер, К. Ясперс. Свобода людини в їхньому розумінні пов'язана з реалізацією духовного ідеалу. Людина існує лише настільки, на скільки вона себе здійснила, несучи при цьому відповідальність за свій моральний вибір.

В.І. Вернадському належить обґрунтування концепції ноосфери, постулатом якої є філософія народної педагогіки про єдність людини та природного середовища. Під ноосферою вчений розуміє оболонку земної кулі, де взаємодіють природа, людина та суспільство під владою не тільки розуму, а й серця. Людина – моральна та духовна істота, яка є активним учасником суспільно-історичних процесів різних часів та епох, творцем матеріальних та духовних цінностей на Землі. Вона є біосоціальною істотою, тісно пов'язаною з іншими біологічними формами життя, але такою, що зуміла виділитися з них завдяки здатності займатися продуктивною працею, володіти мовою і свідомістю [9, с. 47]. М.Г. Чернишевський, П.Д. Юркевич, В.С. Соловйов були засновниками науки людинопізнання, які спиралися на протилежні способи осмислення природи особистості. Антропологічні ідеї М. Чернишевського стали спонукальною силою появи науці про поведінку І.М. Сеченова, І.П. Павлова та О.О. Ухтомського. Варто зазначити, що плюралістичний антропологічний підхід об'єднує в собі методи досліджень природних та соціально-гуманітарних наук. У розвиток антропологічної педагогічної думки вагомий внесок було зроблено відомими гуманістами – філософами, письменниками, педагогами (Г. Сковорода, І. Котляревський, Т. Шевченко, К. Ушинський, А. Макаренко, Г. Ващенко, С.

Русова, В. Сухомлинський та ін.). Лінгвіст та мислитель О.О. Потебня був фундатором побудови культурно-історичної психології. К.Д. Ушинським було підкреслено, що антропологічний принцип потребує визнання цілісності людини, неподільності її духовної та тілесної природи, поєднання розумового й морального з вихованням фізичним і забезпеченням здоров'я [4, с. 123].

В межах нашої проблеми варто звернутися до витоків слів «етика», «мораль», «моральність», без яких неможливо зрозуміти процес духовного розвитку особистості. Слово «етика» (від давньогрецького «ethos») існувало ще в часи Гомера, під яким мали на увазі місце перебування або спільне житло. Надалі «етос» отримало інше значення: звичай, вдача, характер. Античні мислителі позначали ним усталений характер тих чи інших процесів. У доробках Аристотеля зустрічаються два терміни, що є похідними від слів етос – ethikos (або етичний) і ethika (або етика). В часи існування латинської мови слово mos підкреслювало характер, вдачу, звичай. В той же час воно означало припис, закон, правил. Вищезазначені неологізми слугували Цицерону основою виникнення прикметника *moralis* – «той, що стосується вдачі, характеру, звичаїв». Услід за Цицероном це значення використовує Сенека старший, інші римські письменники й філософи, а в IV ст. н. е. термін *moralitas* – мораль набуло широкого використання [5, с. 17].

Не дивлячись на те, що з моменту виникнення слова «етика» минуло багато століть, сам термін зберіг своє первісне аристотелівське значення і позначає науку. А мораль – предмет науки етики, явище дійсності, яке вона вивчає. У активному словнику людини зазначені відмінності не завжди дотримані. «Етика вченого», «етика вчителя», «етика психолога», «етика лікаря» – це певні принципи поведінки людини, існування яких дозволяє нам засуджувати їхню неетичність.

У деяких європейських мовах поряд із терміном мораль виникли й власні слова для позначення того ж (або майже того ж) явища. Так, у німецькій мові слово *Moralität* має синонім – *Sittlichkeit*, у російській поряд із поняттям «мораль» уживається «нравственность». У староукраїнській мові існувало слово обичайність, що застосовувалося до сфери людських звичаїв і взаємин; нині, однак, в ужитку скалькований з латини термін моральність.

Слід відмітити, що в дуже багатьох випадках дані слова вживаються як синоніми; є навіть дослідники, які наполягають на їх принциповій тотожності. І все ж сама мова засвідчує існування досить суттєвих відмінностей між ними. Так, ми можемо сказати «не читайте мені моралі», але сказати «не читайте мені моральності» – не можемо. В російській мові існує вислів: «мораль сей басни такова», – спробуйте замінити в ньому мораль на нравственность. І таких прикладів можна навести чимало. Серйозну увагу на зазначену обставину звернув великий німецький діалектик-ідеаліст Г.В.Ф. Гегель. *Moralität* і *Sittlichkeit*, мораль і моральність постають у Гегеля як послідовні ступені розвитку об'єктивного духу, причому моральність тлумачиться як форма більш розвинута, насичена конкретним життєвим і соціальним змістом. Підкреслюємо, що відмінність між мораллю і моральністю, яку слідом за Гегелем проводять в етичній теорії, коротко можна сформулювати таким чином. Мораль, на відміну від моральності, передусім виступає як певна форма свідомості – сукупність усвідомлюваних людьми принципів, правил (згадаймо латинське *mos*!), норм поведінки. Що ж до моральності, то її здебільшого розуміють як утілення даних принципів, правил і норм у реальній поведінці людей та стосунках між ними. Природно, що таке втілення має дещо інший зміст, ніж сукупність абстрактних правил і приписів моралі [5, с. 19].

Процес морального виховання передбачає передавання особистості моральних норм, правил і принципів поведінки, мета яких полягає в перетворенні їх у значущі внутрішні регулятори соціальних реакцій. Вчинки та поведінка людини, яка мотивується фактори зовнішнього впливу і є для неї вимушеною, з психологічної точки зору вважається не прийнятною та неусвідомленою.

Доцільно зазначити, що мораль розуміється як загальноприйнятий у суспільстві модус поведінки й ставлення одного індивіда до іншого. Моральні норми, як незліченну кількість

разів перевірені людською практикою цінності співіснування (чесність, вірність, прямота, ставлення до іншого, як до собі подібного), лежать в основі стабільного й довготривалого існування будь-якої спільноти. На відміну від правових, моральні норми не передбачають якихось зовнішніх санкцій у випадку недотримання їх. Основною інстанцією, яка контролює моральні норми, виступає совість конкретної людини як суб'єкта моральної поведінки. У психологічній літературі совість тлумачиться як особистісна форма морально-емоційного самоконтролю. У загальних рисах психологічний механізм функціонування совісті – це процес самооцінки людиною себе за певною ціннісною шкалою, яка базується на суспільно прийнятих критеріях добра й зла, справедливості та порядності. Морально зріла особистість використовує власні моральні знання й почуття як орієнтир в організації своїх перспективних дій, прагнучи діяти «по совісті» [3, с. 233]. Отже, совість є ціннісно-рефлексивною складовою моральної свідомості людини, яка разом з моральними ідеалами та знаннями займає значущу позицію внутрішнього диригента соціальної активності суб'єкта. Психологи підкреслюють моральна саморегуляцію є центральною ланкою системи морального виховання.

З погляду виховних завдань К.К. Платонов запропонував систему рівнів моральної вихованості особистості, розуміння змістового наповнення яких може суттєво допомогти педагогам і психологам при здійсненні антропологічного підходу при цілеспрямованій соціалізації особистості [3, с. 236].

Якщо ми вважаємо цінності та культуру власної спільноти, котрі єднають нас з іншими, якщо ми будемо прагнути до їх розвитку, то ми повинні виявляти повагу до прагнень та бажань представників інших етнічних спільнот. До цього зобов'язує загальнолюдський моральний імператив взаємності, що становить основу так званого золотого правила моральності: «Чого не любиш в інших, того й сам не роби». Різноманітні формулювання «золотого правила» ми знаходимо вже в давньоіндійському епосі «Махабхарата», в китайського філософа Конфуція, в мудреців давньої Греції й Іудеї, в Біблії, у філософів Нового часу Т. Гоббса, Дж. Локка та ін. Все це дає підстави розглядати вимогу взаємності, на якій воно ґрунтується, як одну з визначальних підвалин моральної свідомості загалом [5, с. 76].

Молодиченко В.В. звертає увагу на те, що вся духовно-моральна проблематика людського існування загалом починається з того, що розвиток культури ставить людину перед вибором, смислові засади якого закладені в універсумі духовності. Реалізуючи свою свободу вибору, людина обирає життєвий шлях, сферу діяльності, партнерів по спілкуванню, ту або іншу систему ціннісних орієнтацій [7, с. 180].

Духовність є втіленням у світоглядних орієнтаціях людини сподівань, прагнень, ідеалів – духу народу, нації, що визначає спрямованість її особистісних потреб, переживань, стратегій життєдіяльності, зумовлює життєвий вибір. Відомо, що вирішальна роль у визначенні суспільної цінності особистості належить її моральним характеристикам. Морально довершена людина не тільки усвідомлює вирішальне значення моральних цінностей, але й активно утверджує їх у повсякденному житті, у ставленні інших людей, до себе самої, виявляючи такі моральні риси, як доброта, справедливість, толерантність, щирість, сумлінність, повага до іншої людини, почуття власної гідності, відповідальність, принциповість, – підкреслює Боришевський М.Й. [2, с. 270].

Варто зазначити, що молодь – це суспільно диференційована соціально-демографічна спільнота, для якої характерні специфічні фізіологічні, психологічні, культурно-освітні та інші якості. Афанасьєва Л.В. наголошує, що молодь тому і є специфічною спільнотою, що її суттєві характеристики і риси, на відміну від представників старшої генерації, знаходяться у стані активного формування та становлення [1, с. 80].

Ми з'ясували, що студенти-респонденти, які активно розвиваються в своїй професійній діяльності, мають в своєму житті більше ресурсів, висувають перед собою далекі цілі і спрямовують творчі зусилля на втілення власних мрій, саме це підвищує їх творчий потенціал, бажання розвиватися та удосконалюватися. Якщо спостерігається зворотній процес

«саморозвиток, що зупинився», особистість не розвивається, не проявляє активність в пошуках, не застосовує власні можливості і уподобання, відбувається збіднення особистості, вона поступово стає соціокультурним споживачем, проявляючи творче безсилля.

Варто відмітити, що після впровадження розвивально-корекційної програми було відмічено значне підвищення результатів за чинниками, які стимулюють майбутніх педагогів до саморозвитку: «навчання, закінчення курсів» – до впровадження програми – (5%); після – (10,6%); «довір'я» – до – (3,5%), після корекції – (7,8%); «новизна діяльності, умови роботи і можливість експериментування» – до впровадження програми – (9%), після – (13,4%); «можливість отримати визначення у колективі» – до корекційних заходів – 12%, після – (13,4%). Що стосується перешкоджаючих чинників саморозвитку, то на жаль, збільшився показник «обмежені ресурси, скрутні життєві обставини» від 26,7% до 30%. Результати останнього чинника не залежать від тренінгової програми та організації навчально-виховного процесу, це – проблема суспільства.

Необхідно підкреслити, що зміст ознак духовності відзначається складністю, тісною системною взаємопов'язаністю. Тому дослідники намагаються з'ясувати, на якому етапі особистісного розвитку духовність стає доступною для людини.

З'ясування соціально-психологічної сутності феномену духовності засвідчує його багатогранність, невичерпність змістових характеристик, які стосуються ставлень до моралі, явищ прекрасного у сфері не лише мистецтва, а й міжлюдських взаємин. Духовність – це втілення моральності у реальному контексті життєдіяльності особистості як носія високих гуманних чеснот [2, с. 409].

Підводячи підсумки, можна зауважити, що морально-духовна культура особистості має визначатися усвідомленням ним в першу чергу загальнолюдських цінностей. Ця культура являє собою сукупність усіх принципів, норм та правил, які прийняті в конкретному суспільстві та є регуляторами поведінки і визначають характер взаємовідносин у навчально-виховному процесі. Засвоєння майбутнім педагогом моралі сприяє формуванню у нього гуманістичного світогляду, антропологічного стилю мислення, на якому ґрунтується високий рівень духовності особистості, яка включає в себе систему тих психологічних рис особистості, що виражають міру усвідомлення людиною буття. Система антропологічного підходу надихає педагога на створення такого освітнього процесу, в якому людина у самого життя навчається змінюватися, удосконалювати умови цього життя, підвищуючи його якість, а не пристосовуючись до умов, що склалися.

Від народження на протязі всієї життєдіяльності людина має час розвивати, примножувати, реалізовувати власний духовний потенціал, тобто упорядковувати ідеали, мотиви, цінності свого духовного «Я». Духовний потенціал нації в соціальному вимірі детермінує існування її, тому що народ без своїх цілей, цінностей не може самостійно розробляти, планувати стратегію розвитку суспільства. Такий народ залишається в «темряві», йде не за своїм покликанням, не своїми напрямками, не до своєї мети. Саме тому, розвиток духовного потенціалу є одним із найважливіших орієнтирів життєтворчості як кожної окремої людини, так і суспільства в цілому.

Література

1. Афанасьєва Л.В. Толерантність в поліетнічному просторі Східної Таврії: поколінських підхід / Л.В. Афанасьєва, Л.Ф. Глинська // Полікультурність, діалог і злагода: українські реалії. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 22-23 травня 2008 р. – 304 с. – С. 80-82.
2. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: [монографія] / Мирослав Боришевський. – К.: Академвидав, 2010. – 416 с. – (Серія «Монограф»)»
3. Власова О.І. Педагогічна психологія: Навч. посібник / Власова О.І. – К.: Либідь, 2005. – 400 с.
4. Добровольська Л.П. Від монізму до плюралізму – розуміння сутності людини: психологічний аналіз / Добровольська Л.П. // Освіта, наука і людина в ХХІ столітті: багатоаспектність антропологічного пізнання. Монографія / Авт.кол. за заг. ред. І.П. Аносова, Т.С. Троїцька. – Сімферополь: Таврія, 2008. – 300 с. – С.96-158

5. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: [Навч.посібник] / Малахов В.А. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 2001. – 384 с.
6. Мистецтво життєтворчості особистості: Наук.-метод. посібник: У 2ч. / [ред. рада В.М. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков (керівники авт. колективу) та ін.]. – К.:ІЗМН, 1997 – Ч.2 Життєтворчий потенціал нової школи. – 936 с.
7. Молодиченко В. Свобода волі як підґрунтя морального вибору особистості / Валентин Молодиченко // Філософські обрії. – 2010. – №23. – С. 174-186.
8. Молодиченко В. Ціннісні детермінанти гармонізації сучасної діяльності вищої школи в межах європейського простору / Валентин Молодиченко //Гармонізація культурно-освітнього простору вищої школи: соціально-педагогічні аспекти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (12-13 червня 2014 р.) / [за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. Молодиченка В.В.]. – Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – 377 с. – С. 213-217.
9. Омеляненко В.Л. Теорія і методика виховання: Навч. посіб./ Омеляненко В.Л., Кузьмінський А.І. – К.: Знання, 2008. – 415 с. – (Навчально-методичний комплекс з педагогіки).
10. Пономаренко В.А. Психологія духовності професіонала / Пономаренко В.А. – М.: ПЕР СЭ, 2004. – 256 с.
11. Поміткін Е.О. Духовний потенціал особистості: Психологічна діагностика, актуалізація та розвиток: [посібник] / Е.О. Поміткін. – К.: «Внутрішній світ». – 2015. – 144 с.